

TEJGANGA DARPAN A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal ISSN: 2717-4883 DOI Indexed in NepJol	 Tejganga Multiple Campus Kavrepalanchok, Panauti Nepal URL: www.tejganga.edu.np
--	---

नेपाली नियात्रामा जापानी साहित्य सिद्धान्त

डा.विदुर चालिसे

प्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल

bidurc592@gmail.com

Received: 20 December 2025; Revised & Accepted: 25 January 2026; Publication: 1 March 2026

Copyright: Chalise (2026)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International License.

लेखसार

नियात्राकार कृष्ण बजगाईद्वारा लिखित 'दाइबुचु' नियात्रासङ्ग्रह सिर्जना गर्दा जापानी साहित्यमा प्रयोग हुने नियात्रा साहित्यको विशेष शिल्प एवं शैली 'हाइबुन' को उच्चज्ञानलाई आधार बनाएर यो लेख तयार गरिएको छ । जापानको यात्राका क्रममा विभिन्न सन्दर्भ एवं विशेषताहरूलाई रोचक ढङ्गले टिपेर जापानी साहित्यमा प्रचलित 'हाइबुन' शैलीको ढाँचामा 'दाइबुचु' नियात्रा लेखिएको छ । नेपाली साहित्यमा हाइबुन प्रयोग गरी लेखिएको सम्भवत् पहिलो कृतिको रूपमा रहेको 'दाइबुचु' नयाँ कथ्यता शैलीमा उदाएको कृतिको रूपमा देखापरेको छ ।

शब्द कुञ्जिका : दाइबुचु, शेन्र्यू, वाका, तान्का, हाइकु, हाइगा, हाइबुन ।

विषय परिचय

जापानी साहित्यले 'हाइबुन' लाई जापानी परम्पराको पद्यको रूपमा प्रयोग हुने 'हाइकु' र 'यात्रा' वृत्तान्तको गद्यात्मक सुन्दर वर्णनको स्वरूपलाई समिश्रित गरिएको साहित्यको एक

स्वतन्त्र विधाको रूपमा यसलाई लिएको पाइन्छ । मुख्यतः 'हाइकु' र 'यात्रा' को संरचनागत संयोजनको ढाँचा यसको निजत्वपूर्ण सैद्धान्तिक आधार बनेको देखिन्छ । हाइकुलाई जापानी साहित्यमा त्यहाँको सांस्कृतिक परम्परा, जापानी जनमानस तथा सौन्दर्य चेतनामा भएको सन्दर्भलाई बौद्ध धर्म, चिनियाँ दर्शन एवं प्राचीन संस्कृतिको सकल साहित्यिक धरोहरका रूपमा जोडेर हेरिन्छ । हाइबुनसँग जोडिएर आउने जापानी साहित्यको हाइकुलाई तिनै सकल प्राचीन साहित्य संस्कृतिको महानतम् शब्दकला कै विशिष्ट साहित्यिक सिर्जनाको रूपमा प्रयोग गरिन्छ (वर्मा, १९७७, पृ. २२) । सुखद् यात्रानुभूतिको लेखनका साथै जापानी परम्परामा 'हाइबुन'को दायरा निकै फराकिलो रूपमा प्रयोग हुन्छ । प्रायः आत्मकथा, डायरी लेखन, निबन्ध, गद्यकविता, लघुकथा एवं यात्रा पत्रिकाहरूमा पनि यसको ढाँचागत संरचनाहरूलाई प्रसस्त प्रयोग गरेको भेटिन्छ (किने, १९९९, पृ. २३३) । जापानी साहित्यमा हाइबुन (शाब्दिक, हाइकाइ लेखन) एक गद्यविधाको रूपमा प्रयोग भएपनि यसमा 'गद्य' तथा 'हाइकु' विधाको मिलनबाट हाइबुनको नयाँ वर्णशंकर ढाँचाको सैद्धान्तिक स्वरूपको विधा प्रकट भएको देखिन्छ । 'हाइबुन' लेखनको इतिहास जापानी साहित्यमा 'हाइकु' लेखनका महान सन्तकवि मात्सुओ बासो (सन् १६४४ देखि १६९४) को लेखकीय मान्यताको प्रतिष्ठापित जगमा अडेको छ । उनले आफ्नो यात्राको क्रममा हाइकुका साथै यात्राका वर्णनका सन्दर्भमा दृश्य, घटना एवं सौन्दर्यको गद्यात्मक लेखनका साथै विचबिचमा 'हाइकु'को प्रयोग गरेर 'हाइबुन'को नयाँ जापानी साहित्यिक विधाको प्रारम्भ गरेको देखिन्छ । हालको समकालीन हाइबुनको प्रयोग उनैको रचनाधर्मिताबाट प्राणप्रतिष्ठा प्राप्त गरेर अगाडि बढेको हो । सामान्यतया एक हाइबुनका वर्णनमा एक वा दुई गद्यात्मक अनुच्छेद हुन सक्दछ र सोही अनुच्छेदको संरचनामा एक वा दुई हाइकुहरूलाई जोडेर हाइबुनको संरचना तयार गर्न सकिन्छ । हाइबुनमा गद्यांशलाई शीर्ष भागमा लेखेर हाइकुलाई त्यसपछि प्रयोग गरिन्छ । गद्यमा लेखिएको यात्रावर्णनको कथाख्यान दृश्य, विशेष पल एवं घटनाको वर्णनात्मकतालाई प्रयोग गरेर भावार्थमय आलेखको प्रस्तुतीको रूपमा रहेर लेख्ने प्रक्रियालाई गद्यको रूपमा स्वीकार गरिएको छ (देवधर,, पृ. ३१-३२) ।

‘हाइबुन’ बारे अन्जली देवधरले आफ्नो लेखमा हाइकु दर्पणको (अंक-८, पृ. ३१-३२) मा दिएको परिभाषा मननयोग्य छ :

“गद्य र हाइकुको विपरित अभिव्यक्तिहरूसँगै पढेर पाठकले अत्यधिक प्रभाव एवं गहिराइमा पुगेको अनुभव गर्दछ जुन गद्य वा केवल हाइकु पढेर प्राप्त गर्न सकिदैन । हाइबुनको सिधा लाइनमा केही भन्नु हुँदैन, बरु त्यो क्षणको तस्वीर पाठकको अगाडि यसरी राख्नुपर्दछ जसले गर्दा लेखकको अनुभवलाई उसले कल्पना गरेर लेखक साथै रहेको बुझ्नसक्छ । वर्तमान काल, गद्यको छोटो स्वरूप तथा कम शब्दहरूमा वाक्यविन्यासको प्रयोगलाई आधुनिक हाइबुनको सिर्जनामा प्राथमिकता दिइन्छ । हाइबुनका लेखकले दृश्यलाई निराशाको साथ चित्रण गर्ने गरिन्छ । सामान्यतालाई बेवास्ता गर्दै गद्य डायरीको अंश प्रयोग हुनसक्छ । तर यसलाई धेरै ध्यान र सावधानीसँग धेरै पटक पढ्नुपर्छ । उत्तम हाइबुनमा गद्य अंशले हाइकुको बारेमा केही पनि प्रकट गर्दैन तर हाइकुले त्यो अनुभवको परिभाषित क्षणलाई बढावा दिन्छ । साथै हाइकु संज्ञा, क्रियापद, विशेषण र कर्मबाट टाढा रहेका हुन्छन् ।”

जापानी साहित्यमा ‘हाइबुन’ शब्दको प्रयोग पहिलोपटक मात्सुओ बासोले नै प्रयोग गरेको भेटिन्छ । बासो, हाइबुनका प्रख्यात एवं प्रारम्भिक लेखक थिए । उनको नयाँ विधाले शास्त्रीय प्रोटोटाइप (अनुकरणीयता), चिनियाँ गद्यविधा एवं भाषिक विषयवस्तु र भाषाको संयोजन गर्‍यो (शिराने, १९९८, पृ. २१२) । बासोले यात्राको क्रममा केही हाइबुनहरू लेखेर “ओकु-नो होसोमिची (Narrow Road to the Interior)” लाई एक भ्रमणकोषका रूपमा प्रस्तुत गरेका थिए । ‘हाइबुन’ जापानी भाषाका साथै अन्य भाषाका सर्जकहरूको चेतनाका विचमा पनि प्रख्यात बन्दैगएको छ । यसै सन्दर्भमा नेपाली साहित्यकारका आँखा पनि यतातर्फ अग्रसर भएको छ । नियामाकार कृष्ण बजगाईंको नियामा लेखनमा जापानी परिवेश, घटना एवं सौन्दर्यलाई प्रयोग गरी लेखिएको ‘दाइबुचु’ नियामासङ्ग्रह यसै सैद्धान्तिक ढाँचाको आधारमा विवेचना गरिएको छ ।

अध्ययनको समस्या

नियात्राकारले नियात्राको रचनामा उच्चजापानी वर्णशंकर शैलीको यात्रावृत्तान्त प्रकारको 'हाइबुन' शैलीको प्रयोग गरे पनि नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा जापानी हाइबुन शैलीका दृष्टिकोणले मूल्याङ्कनका लागि निम्नअनुसारका समस्याहरू छन् :

- १) 'दाइबुचु' नियात्रासङ्ग्रहमा जापानी शैलीमा रहेको हाइबुनको उत्कृष्ट कलाविधानको सार्थकता के कस्तो छ ?
- २) 'दाइबुचु' नियात्रासङ्ग्रहमा प्रयोग भएको विषयगत सन्दर्भ एवं सूचित सथ्यहरू के कस्ता छन् ?

अध्ययनको उद्देश्य

प्रकाशित नियात्रासङ्ग्रह 'दाइबुचु' मा प्रयोग भएका जापानी शैलीको हाइबुनी कलाविधानको पहिचान एवं विषयगत सन्दर्भ र सत्यहरूको विश्लेषण गर्नु यसको मुख्य उद्देश्य हो । त्यसैले यस अध्ययनमा निम्नअनुसारको लेखकीय शैलीगत ज्ञानको क्षमता र विषयगत तथ्यहरूका दृष्टिले समस्याहरूको समाधान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ :

- १) 'दाइबुचु' नियात्रासङ्ग्रहमा जापानी शैलीमा रहेको हाइबुनको उत्कृष्ट कलाविधानको सार्थकता केलाउने ।
- २) 'दाइबुचु' नियात्रासङ्ग्रहमा प्रयोग भएको विषयगत सन्दर्भ एवं सूचित सथ्यहरूको विश्लेषण सहित निरूपण गर्ने ।

अध्ययन विधि

निबन्ध विधाको स्वरूपमा रहेको नेपाली नियात्रा लेखन एक महत्वपूर्ण विधाको रूपमा रहेको छ । यसका सैद्धान्तिक ढाँचा एवं स्वरूप शास्त्रीय रूपमा विभिन्न कोणबाट विश्लेषण गरी तयार पनि भइसकेका छन् । तथापि यसका संरचक शीर्षकहरूको सालाखाला पहिचान गरी विभिन्न विषयवस्तुको विशिष्ट प्रयोग र उत्कर्षमय एवं कौतुहलमय शैलीहरूको प्रयोग पनि भइआएको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा नियात्राकार बजगाईको भर्खरै प्रकाशित नियात्रासङ्ग्रह 'दाइबुचु' मा

पाइने जापानी शैलीको हाइबुनी कलाविधानमा लेखिएका नेपाली नियात्राहरूमध्ये उनका नवीन विशेषताका रूपमा यो नियात्रासङ्ग्रह देखिएको छ । यिनै विशेषताहरूलाई केलाएर निष्कर्षमा पुग्न जापानी शैलीको 'हाइबुन' सिद्धान्त यस अध्ययनका लागि प्रमुख विधि अपनाई व्याख्या एवं विश्लेषणलाई सैद्धान्तिक पर्याधारको रूपमा मानिएको छ ।

जापानी नियात्राको कलाविधानका नतिजा र विमर्श

साहित्यमा जब प्रकाशित सिर्जनाहरूले खास अर्थमा विशेष आकार ग्रहण गर्दछन् । तब त्यसले विस्तारै पाठकहरूमा अनुभव र सर्जकहरूमा अनुकरणको मात्रा बढाइदिन्छ । पूर्वीय एवं पाश्चात्य साहित्यको उद्बोधनको आडको सैद्धान्तिक दृष्टिले पनि यसै आधारको आयाममा जोडेर नापेको देखिन्छ । त्यसैले 'खास विशेषता' लाई सिर्जनात्मक भाषाको मनोवैज्ञानिक आयतनसँग चर्को चेतनाको रापिलो अँगोनामा पोलिदियो भने सिद्धान्तले आफ्नो स्वरूप सिर्जनकलामा भावित भएर बर्बराउन थाल्दछ । यस्तै बर्बराइ सत्रौं शताब्दीका जापानी सन्तकवि मात्सुओ बासोको कलमबाट 'हाइकु' फुत्त निस्कियो । सन्तकविको हाइकुमा पोखिएको कलमको तरङ्ग नियात्राको गद्यलेखनसँग जोडिएर 'हाइबुन' बन्यो । प्राचीन चित्रकारिता र रङको समिश्रणसँग जोडिएर 'हाइगा'मा गएर सुगन्धित भयो । 'हाइकु' को सिर्जनकलाले सांस्कृतिक काष्ठकलाको भावुक परम्परामा जापानी संस्कृति र चिनियाँ दर्शन एवं बौद्धधर्मको अनुनय साधनालाई द्रवित गरेर 'हाइगा'लाई जन्मायो । प्राकृतिक दृश्य र सौन्दर्यलाई जीवनको आनन्दको प्रतीकको सहयात्राको रूपमा हाइबुन लेखनको स्वादलाई उभ्याइदियो । 'हाइकु' आफैमा प्रकृति, चन्द्रमा र आकासको वर्ण्य विषयका रूपमा सन्तकविले प्रयोग गरेका छन्दैथिए । जापानी साहित्य कलाको यो त्रिभुजीय कलागत सौन्दर्य सर्वथा सशक्त साहित्यको प्रस्तुती शैलीको रूपमा प्रकट भयो :

जापानी साहित्यमा 'हाइकु' को प्रारम्भ र प्रयोग

जापानी साहित्यमा मोनयोशू (Man'yōshū) को समय आठौं शताब्दीको उत्तरार्धमा थियो । सो समयमा मोनयोशूले 'तान्का (Tanka)' शब्दलाई 'लामो कविता (chōka)' को रूपमा प्रयोग गरेको मान्दथे । उनैले लामो कविताको संरचनालाई परिमार्जन गरेर 'लामो कविता' र 'छोटो

कविता' को भिन्नता छुट्याउन 'तान्का' शब्द प्रयोग गरेको पाइन्छ । नवौं र दशौं शताब्दीमा 'कोकिनशू (Kokinshū)'को सङ्ग्रहणको कामले छोटो कविताको ढाँचाको स्वरूपमा जापानमा प्रमुख अर्थमा मान्यता ग्रहण गर्‍यो । कोकिनशूको समयको 'वाका (waka)' सामान्य शब्द पछि गएर मानक स्वरूपको नामको सन्दर्भमा जापानी साहित्यमा देखापर्‍यो (किने, १९९९, पृ. ९८, १६४) । जापानी कवि एवं समालोचक मासाओका शिकि (Masaoka Shiki) ले २० औं शताब्दीको शुरूतिर 'वाका (waka)' शब्दको नवीकरण एवं आधुनिकीकरण हुनुपर्दछ भन्ने उनको मान्यता बमोजिम 'तान्का (Tanka)' शब्दलाई पुनर्जीवित गरे (बेइचम्यान, २००२, पृ. १६८) । विशेषतः 'हाइकु' पनि उनैको आविष्कारको शब्द हो । मासाओका शिकिको नवीकरण एवं आधुनिकीकरणको दृष्टिकोण मूल अर्थमा 'होक्कु (Hokku)' शब्दको गुरुत्वपूर्ण अर्थबाट 'हाइकु' को प्रयोग मूलतः भएको हो । 'हाइकु' शब्द, 'होक्कु' को साहित्यिक स्वरूपमा जापानी साहित्यमा पलाएको २० औं शताब्दीको कविता विधाको उपलब्धीको रूपमा रहेको छ ।

'तान्का' को संरचनामा पाँच एकाइहरू रहेका हुन्छन् । सामान्यतया (७ – ७ – ५ – ७ – ७) को ३३ अक्षरको संख्या गन्ती वा प्रति एकाइका आधारमा तान्काको लेखनको संरचनालाई आधार मानेर लेखिन्छ । पहिलो (७ – ७) अक्षरको संरचनालाई 'कामि-नो-कु (kami-no-ku)' वा 'माथिल्लो वाक्यांश' भनिन्छ भने सबैभन्दा तलको (– ७) अक्षरको संरचनालाई 'शिमो-नो-कु (shimo-no-ku)' वा 'तल्लो वाक्यांश' भनेर भनिन्छ ।

हाइकु बारेको अर्को धारणाअनुसार सातौं शताब्दीमा थालिएको श्रृङ्खलाबद्ध 'हाइकाइ' लेखनक्रम विस्तारै छोटिटैछोटिटै (५ – ७ – ५) संरचना मात्रको 'होक्कु'सम्म आउन थाल्यो । केही कविहरूले प्रयोग स्वरूप १७ अक्षरीय संरचनामा मात्र लेख्न थाले । (५ – ७ – ५)को मात्र प्रयोग गरेर 'होक्कु' लेख्ने चलन त मुरोमाची कालीन साहित्यिक युगदेखि नै देखापरेको थियो नै । तर त्यतिबेला शैली अस्पष्टताको कारणले 'होक्कु'ले जरा फैलाउन पाएन । 'हाइकाइ'लाई समेत व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुतिमा प्राथमिकता दिइरहेको बेला 'होक्कु'को यसप्रकारको नवीन प्रयोग व्यङ्ग्यात्मकताको शिकार बन्न पुग्यो । थप केही समय सङ्गमणीय अवस्थामा बितेपनि समयको गति र मानसिक परिवर्तनसँगसँगै यो शैलीले पनि स्पष्ट अभिव्यक्ति र कवितात्मक

आस्वादन दियो । आरकिन्दा मोरिटाके (१४५२-१५४०)ले पहिलोपटक 'हाइकाइ'लाई 'होक्कु' अर्थात् 'हाइकु' मा रूपान्तरण गर्न सफल भएपनि जापानी कवि एवं समालोचक मासाओ शिकिले २० औं शताब्दीमा होक्कुलाई नवीकरण एवं आधुनिकीकरण गर्ने उनको दृष्टिकोणको मूल आसयमा 'होक्कु (Hokku)' शब्दको गुरुत्वपूर्ण अर्थबाट 'हाइकु (Haiku)' को सत्र (१७) अक्षरीय संरचनाको आधिकारिक बनेटसहित जापानी साहित्यमा व्यापक अर्थमा छाएको हो (en.wikipedia.org, 2019, p. Haiku) । मासाओ शिकिको 'हाइकु'माथिको समालोचनात्मक दृष्टिकोणभन्दा अगाडि १७ अक्षरीय संरचनालाई 'हाइकु' भनिदैनथ्यो, 'होक्कु' मात्रै भनिन्थ्यो ।

जापानी साहित्यमा चित्रकलासँग 'हाइकु'

'हाइगा (हाइकाइ चित्रकारिता)' जापानी चित्रकलाको एक विशिष्ट कलागत शैली हो, जसले विशिष्ट जापानी सौन्दर्य शास्त्रीयतालाई समावेश गरेको हुन्छ । 'हाइगा' सामान्यतया 'हाइकु' कविहरूद्वारा प्रायः 'हाइकु कविता' बाटै रङ्गाइन्छ (शिराने, २०१२, पृ. १३) । यस्तो सिर्जनाकला काव्यमा प्रयोग हुने पूर्णरूप जस्तै: 'हाइगा'मा पनि सरल तर अक्सर गहन रूपका दैनिक दुनियाँको अवलोकनमा आधारित जीवनका विशिष्ट प्रतिबिम्बहरू रहेको पाइन्छ । त्यसैले स्टीफन एडिसले दुवैप्रकारका 'शब्द' एवं 'चित्रकला' मा औल्याइएको 'हाइकु' र 'हाइगा' को उच्चतम मूल्यका लागि 'ब्रश' र 'मसी'ले समानस्तरमा बनाइएको हुनाले 'हाइकु' कवितामा "छवि थप गर्नु भनेको एक प्राकृतिक गतिविधि हो" भन्ने धारणा प्रस्तुत गरेको छ (शिराने, २०१२, पृ. १४) । शैलीगत रूपमा, हाइगा विधा भिन्न देखिए तापनि यसमा व्यक्तिगत चित्रकारको प्राथमिकता र प्रशिक्षणको आधारका कारण हाइकुको तुलनामा व्यापक रूपमा फरक देखिन्छ । तरपनि कवितात्मक छविहरू एवं कविताले व्यक्त गरेको अर्थ वा गहिराइलाई थप गर्छ । हाइगामा प्रयोग हुने 'चन्द्रमा' सामान्य विषय भएकाले त्यस्ता कविता र चित्रकलाहरूले शून्यताको अन्य अर्थहरू पनि बुझाएको देखिन्छ ।

हाइगाको ऐतिहासिक सन्दर्भलाई हेर्दा नानोगुची रायोहो (१५९५-१६६९)ले प्रयोग गरेको पहिलो कवितात्मक एवं चित्रात्मक स्वरूपको हाइगालाई 'हाइकाइ' एवं 'हाइकु'को मिश्रित शैलीको रूपमा मानिन्छ । पछि मात्सुओ बासो, हाइकुको निश्चित अधिष्ठाताका रूपमा विश्वव्यापी रूपमा चिनिएपछि, हाइगा कलाको सम्बन्धमा बारम्बार चित्रित गरिन्छ । यसै

अर्थमा पछिल्लो समयमा हाइगाको आफ्नो प्रख्याती हाइकुको रचना शिल्पको परिणामले चित्रकलाको प्रमुख शैली बनेको छ । हाइगा शब्द 'हाइ (Hai)' र 'गा (ga)'जस्ता दुईवटा शब्दको संयोजनबाट बनेको पाइन्छ । 'हाइ (Hai)' शब्दको अर्थ 'हाइकु' हो भने 'गा (ga)' को अर्थ 'चित्र' हो । त्यसैले हाइगा भनेको तस्वीरहरूको समायोजनद्वारा वर्णन गरिएको हाइकुको रूपमा दर्जिएको संरचनाको स्वरूपमा पाइन्छ । तथ्यात्मक रूपमा हेर्दा 'हाइगा' जापानी पेन्टिंगको शैली हो, जसलाई शाब्दिक अर्थमा 'चित्र कविता' भनेर भनिएको पाइन्छ । संरचनागत दृष्टिले हाइगाका लागि "हाइ (Hai) कविता वा हाइकु" र "गा (ga) रडचित्र वा चित्रकला" को संयोजनबाट बनेको देखिन्छ । जापानी साहित्यमा मात्सुओ बाओले प्रयोग गरेको हाइकुको संरचनालाई नै प्रयोग गरेर १७ औं शताब्दीमा जापानमा 'हाइगा' को प्रखर प्रयोग भएको भेटिन्छ । पछि यसले विस्तारै प्रचलित साहित्यिक विधागत मान्यता प्राप्त गरेको समेत देखिन्छ (hi.wikipedia.org, 2019, p. Hai-ga) । त्यसर्थ जापानी साहित्यमा 'हाइगा' लाई 'शब्द' एवं 'रड' को सुन्दर संयुक्त समिश्रणको सिर्जनात्मक साहित्यिक विधाको रूपमा चिनिन्छ ।

जापानी साहित्यमा नियात्रासँग 'हाइकु'

जापानी साहित्यमा 'हाइकु' मिश्रित गरी लेखिएको 'गद्यात्मक यात्राकथा'लाई 'हाइबुन' भनिन्छ । हाइबुनलाई गद्यविधाको रूपमा जापानी साहित्यमा मानिएको भएपनि यसमा 'हाइकु (कविता)' एवं 'गद्य' दुवै विधाहरूलाई समावेश गरिन्छ । 'हाइबुन' एक छोटो गद्य र हाइकुको संयोजन भएकोले यसलाई एक यात्राकथाको रूपमा लेखिन्छ । मात्सुओ बासो, यस लेखन शैलीका प्रवर्तक मानिन्छन् । आफ्नो जीवनकालमा विभिन्न स्थानको यात्राका क्रममा धेरै हाइबुन लेखेको भेटिन्छ । यिनैबाट अनुप्राणित हाइबुनका रूपरचनाका आधारमा अन्य सर्जकहरूले समकालीन हाइबुनको प्रयोग र निर्माणगर्दै विकसित अवस्थामा पुर्याएको छ (en.wikipedia.org, 2019, p. Hai-bun) । संरचनाका दृष्टिले सामान्यतया हाइबुनमा "एक वा दुई अनुच्छेद (छोटो अंश) गद्य" र "एक वा दुई अन्तःस्थापित हाइकु" प्रयोग गरेर लेखिन्छ । हाइबुनमा गद्यको अंश सामान्यतया पहिलो र संक्षिप्त रूपमा लेखिएको हुन्छ । यसमा कुनै दृश्य वा कुनै विशेष क्षणलाई वर्णन गरिएको पनि हुन्छ (hi.wikipedia.org, 2019, p. Hai-bun) ।

हाइबुनको संरचनाको बनोटका लागि हाइकुको गद्यसँग सिधै सम्बन्ध देखिन्छ । यसले गद्यलाई पूर्ण रूपमा समाहित गरेको हुन्छ । त्यसैले हाइबुनलाई यात्रा अनुभवको सुखमय एवं आनन्द लेखनको साहित्यिक सिर्जनाको विधागत अर्थमा हेरिन्छ । वास्तवमा गद्य र हाइकुको विपरित अभिव्यक्तिहरू सँगसँगै पढेर अत्याधिक प्रभाव वा गहिराई पाठकले त्यतिबेला अनुभव गर्दछ, जब गद्य वा केवल हाइकु पढेर मात्रै सो गहिराई वा प्रभाव प्राप्त गर्न सकिदैन भन्ने ठान्दछ । हाइबुन लेखनका सम्बन्धमा ब्रुस रोजको भनाइ मननयोग्य देखिन्छ :

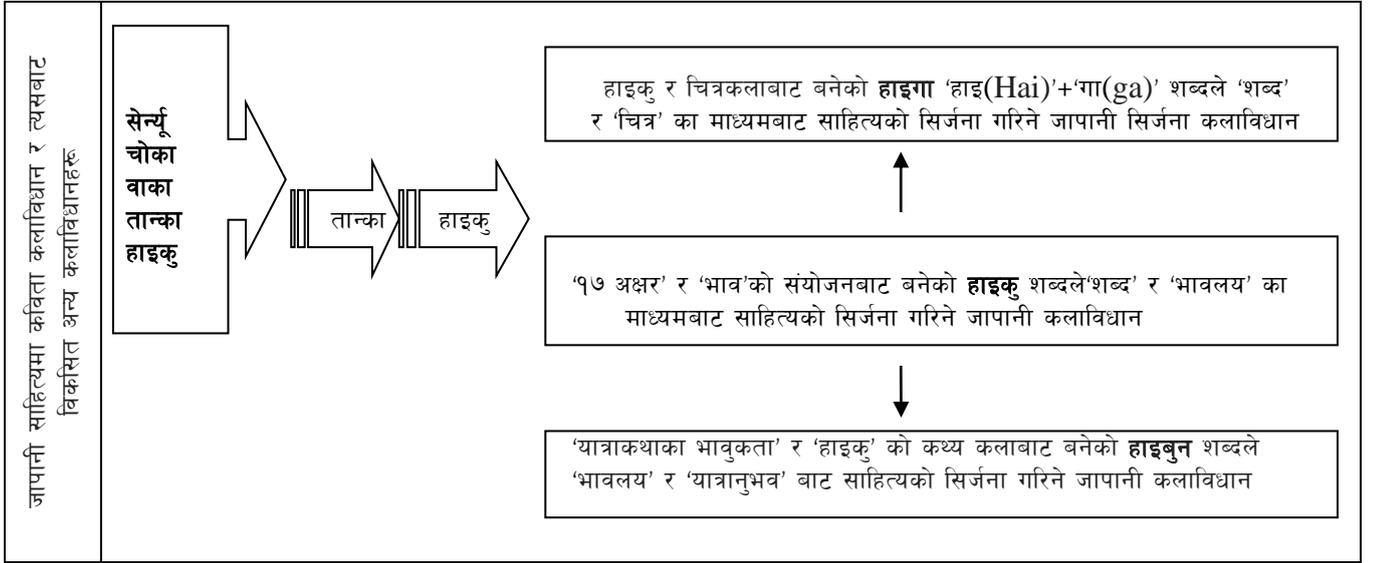
“लेखकहरूले सामान्य अवस्थालाई बेवास्ता गर्दै दृश्यलाई सन्दर्भका साथ हाइबुनमा चित्रण पनि गर्न सक्दछन् । त्यतिबेला हाइबुन एक गद्य डायरीको अंश मात्र हुनसक्दछ । तयर्थ यसलाई पाठकहरूले धेरै ध्यान लगाएर सावधानीका साथ धेरै पटक पढ्नु पर्दछ । उत्तम हाइबुनमा गद्य अंशले हाइकुको बारेमा केही पनि प्रकट गर्दैन तर हाइकुले त्यो अनुभवको परिभाषित क्षणलाई बढावा दिएको हुन्छ । हाइबुनमा प्रयोग हुने हाइकुमा स्वयंम् संज्ञा, क्रियापद, विशेषण र कर्म टाढा पुगेको हुनुपर्दछ (रोज, २००२, पृ.१६९)।”

यसर्थ हाइबुन जापानी साहित्यमा गद्य र हाइकुको वर्णशंकर ढाँचामा उदाएको नियामाको नवीन सोरठी गाथाका साथै नवीन विधाको स्वरूपमा आएको साहित्य सिर्जना ढाँचाको स्वरूप जापानी नियामाको उत्कृष्ट कलाविधानको कलेवरमा रहेको प्रष्ट छ ।

हाइकु, हाइगा र हाइबुनको रैखिकता

जापानी साहित्यमा प्राचीन तान्का कविताको शिल्पबाट उठान भएको हाइकु, हाइगा र हाइबुनको संरचना स्वरूपको रैखिक अन्तरसम्बन्धलाई हेर्दा निम्नअनुसार परिभाषित गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. १: हाइकु, हाइगा र हाइबुनको रैखिक सम्बन्ध

जापानी साहित्यमा अन्य कविताविधाका साथै मूलतः तान्काको बीजबिन्दुबाट प्रारम्भ भएको हाइकुले सत्रौं शताब्दीका महान सन्तकवि मात्सुओ बासोको साहित्य कलासम्बन्धी बहुदर्शी दृष्टिकोणको प्रयोगले हाइकुमा नयाँ आयाम थपी हाइगा र हाइबुनको उपसंरचनाको साहित्यिक विधाको रूपमा परिभाषिक गरिदिएको स्पष्ट भएको छ ।

नियात्राको ऐतिहासिकता र स्वप्नदर्शनको नतिजा र विमर्श

लामो समयदेखि विदेशमा रहेर बाहिरी संसारको अनुभवलाई सङ्गालेका नियात्राकार बजगाईं नियात्राका प्रखर लेखकमा स्थापित भइसकेको नाम हो । डायोस्फोरिक साहित्यकार बजगाईंले आख्यान, कविता एवं नियात्रामा प्रखर ढङ्गले कलम चलाएको पाइन्छ । नियात्राबाहेक कथा, लघुकथा, हाइकु तथा अन्तर्वार्तासङ्ग्रह प्रकाशित गरी पाठकहरूका समक्ष प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । नियात्रा साहित्यलाई भावनाको केन्द्रमा राखेर नियात्राको स्वप्नदर्शनमा जग्मगाएका बजगाईंले आफू पुगेको स्थान, घटना, इतिहास, प्रसङ्ग तथा परिवेशको आत्मानुभूति गर्दै

विषयवस्तुहरूलाई यथार्थपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । उनको 'युरेसियाको स्पर्श' नामक पहिलो र 'भाया साक्रा' नामको दोस्रो नियामासङ्ग्रह पछि 'दाइबुचु' प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

जापानी भाषाको 'दाइबुचु' शब्दको अर्थ नेपाली भाषामा 'ठूलो बुद्धमूर्ति'को अर्थमा बुझिन्छ । यस नियामासङ्ग्रहमा जापानी नियामा लेखनमा प्रयोग गरिने 'हाइबुनी' शैलीलाई प्रचुर मात्रामा प्रयोग गरिएको छ । यात्राजन्य विषयभित्रका सूक्ष्म सन्दर्भ र परिदृश्यका साथै अन्तरदार्शनिक चिन्तनबाट उत्पन्न राष्ट्रवादी चिन्तन र मानवीय जिजीविषाहरूको प्रस्तुति गरिएको समेत पाइन्छ । नियामा केवल स्थानीय परिवेश, धर्म संस्कृति, कला र प्रकृतिको चित्रणमा मात्र सीमित नभई विशिष्ट भ्रमणका विशिष्ट आत्मानुभूतिको स्वर्गीयतामा समेत केन्द्रीत भएर नियामाको लेखनकला अन्तर्भावित हुन्छन् भन्ने सन्देश यस सङ्ग्रहले दिएको भेटिन्छ ।

'दाइबुचु' को अस्थिपञ्जरमा हाइबुनको प्राणप्रतिष्ठा

जापान भ्रमणको विशिष्टतामा सजिएको 'दाइबुचु' कृति, हाइकुको उद्गमस्थलमा भएको हाइकु सम्मेलनको सन्दर्भमा संयोगवस भएको यात्राको क्रममा त्यहाँका कला, साहित्य, संस्कृति र इतिहासलाई नजिकबाट बुझ्दै आधुनिकता र विकासका उज्यालोलाई अनुभूति गरेर मानसपटल एवं दृश्यका अगाडि आएको घटना विवरण पाइन्छ । अनुभूतिका शब्दचित्रको संगालोले सजिएर 'ठूलो बुद्धमूर्ति'को नामले नियामासङ्ग्रह रचना स्वरूपमा तयार भएको देखिन्छ (बजगाई, २०७६, पृ. आत्मकथन) । दाइबुचुमा जम्माजम्मी "सम्राटको आत्मा दर्शन", "टोकियोको भरी", "जापानका केराघरे माचुओ", "कामाकुराका बुद्ध", "युद्धपोतलाई गुलाफ", "ओन्सेनमा नाङ्गानाङ्गै", "क्याट क्याफेमा बिरालीसँग आँखा जुद्ध", "लामो यात्रा: लभ होटलमा जात्रा", "हिरोसिमामा रोएको मन", "क्योटोको किङ्काकुजी", "हाइगाको हाँगा", "योकोहामाको समुद्र र माचुरी" तथा "कोनिचिवा जापान ! सायोनारा जापान !!" गरी तेह्रवटा नियामा निबन्धलाई समावेश गरी ठूलो बुद्धमूर्तिको रूपमा दाइबुचुलाई उभ्याइएको छ ।

सबै शीर्षकमा संरचित नियामाका आयतनलाई जापानी हाइबुनको सिर्जनात्मक कथ्यशैलीलाई प्रयोग गरी नियामाको प्रारम्भमा सत्र अक्षरे हाइकुको 'श्रीवेहोरा'लाई प्रयोग गरिएको छ । 'पुछारवेहोरा'मा पनि सोही सत्र अक्षरको हाइकुले नै सजाएको पाइन्छ ।

‘मध्यबेहोरा’मा यात्राको कथात्मक विवरण एवं बिचबिचमा यात्राका अनुभूति र दृश्यहरूको प्रभावका सन्दर्भ समेटेर सत्र अक्षरको हाइकुका संरचना लयलाई प्रयोग गरिएको भेटिन्छ । यसरी ‘दाइबुचु’को सम्पूर्ण आकार एवं तिनका शीर्षकीय अस्थिपञ्जरमा दृश्यहरूको वर्णनसँग गद्य र हाइकुको समिश्रणले हाइबुनी कलाको प्राणप्रतिष्ठा हुनुका साथै नवीन साहित्यिक कलाविधानको प्रयोग देखिन्छ । हुन त कलाका दृष्टिले फरक भएपनि प्राचीन तथा मध्यकालीन नेपालमा अभिलेखीय नेपाली भाषाका संरचना तयार गर्दा पनि यस्तै ‘श्रीबेहोरा’मा ‘बाचा’, ‘मध्यबेहोरा’मा ‘घटना’ तथा ‘पुछारबेहोरा’मा ‘आदेश/उपदेश’ को प्रयोग गर्ने प्रचलन अभिलेखीय नेपाली लेख्यपरम्परामा पनि नभएको चाहिँ होइन । तरपनि कलाको सौन्दर्य शिल्पको पक्षलाई हेर्दा ‘हाइबुन’ विशिष्ट साहित्य कथनी शैलीको रूपमा देखिएको मात्र हो । जापानी सन्तकवि मात्सुओ बासोले आफ्नो यात्राको क्रममा केही हाइबुनहरूलाई भ्रमण अभिलेखका रूपमा “ओकु-नो होसोमिची (Narrow Road to the Interior)” नाम दिएर लेखेका थिए । त्यसो त यात्राक्रममा लेखेको एकप्रकारको विवरणात्मक अभिलेखकै रूपमा रहेको सिर्जना कलाविधा पनि हो, यो । यसलाई नेपाली साहित्यमा भित्र्याउन नियामाकार बजगाईले गरेको प्रयोग एवं प्रयास उत्कृष्ट जापानी कलाविधानको सपाट नमूनाको रूपमा आएको प्रष्ट छ ।

नियामासङ्ग्रहको विषयगत शल्यक्रिया

नियामाकारले ‘दाइबुचु’मा अधिकांश सबै विषयवस्तुका दृश्य, घटना र सन्दर्भहरू जापानमा पुगिएका एवं देखिएका प्राकृतिक स्थान, धार्मिक स्थल, ऐतिहासिक पुरुषहरूको नाममा बनाइएका स्वप्नवाटिका, जापानी जीवनसँग सरोकार राख्ने जनावर र तिनको महत्वका सन्दर्भमा बनाइएका स्मारकहरूको प्राङ्गण एवं विशिष्ट सामाजिक सांस्कृतिक महत्व रहेका अनौठा जीवनशैलीका विशेषताको उत्सुक ढङ्गले नियामाकारले अनुभवन, विचरण एवं प्रतुती गरेको देखिन्छ । प्रकृतिसँग सम्बद्ध विषयगत सन्दर्भहरूलाई आत्मसात् गर्दै पानी, प्रकास, सौन्दर्य, प्राकृतिक आवाज, देवस्थल, शालिक, मूर्ति, रात्रीकालीन सुन्दर दृश्य, गुलाफको बगैँचा, थरीथरीका फूल एवं प्राकृतिक मनोरमताहरूको अनुशीलनहरूलाई ग्रहण गरी नियामा लेखनका

सन्दर्भमा प्रसङ्ग व्याख्या गरिएको पाइन्छ । प्रकृतिसँगका मानव एवं मानवेत्तर जीवनका विविध प्राणीहरू: कुकुर, ध्यागुतो, विरालो, वनस्पति, बोट बिरूवा एवं मानवीय जगत्को उच्चव्यवहारिक प्रेमकला, युवतीहरूको शारिरीक सौन्दर्यमा देखिने कामुककला, युद्धको विभिषिखाबाट ओल्सिएको अवशेषका परिवेश एवं पर्यावरणले पारेको प्रभावले दिएको विरक्तता, मानवीय सकलकलाको रूपमा रहेको आर्मीहरूको परेड धुनजस्ता विषयगत दृश्यावलीहरूको वर्णन उत्कृष्ट देखिन्छ । सो वर्णनहरूसँग जोडेर लेखिएका हाइकुका संरचनाहरू जापानी सन्तकवि मात्सु'आबासोको "ओकु-नो होसोमिची" को प्रतिपन्न रूपको समतुल्यताको ढाँचामा प्रकट भएको संरचना शैलीको 'दाइबुचु' नेपाली साहित्यको आँगनमा चिहाउँदै हाइबुनी ध्वनीको शङ्खघोष गर्दै उदाएको पाइन्छ । जसरी सत्रौं शताब्दीमा मात्सुओ बासोले आफ्नो जीवन व्यतित गर्ने सन्दर्भमा चालिस वर्षको उमेरमा सन्त बनेर हाइकु र यात्राको कथनीको जापानी साहित्यको संयुक्त नयाँढाँचाको विधा उत्पादन गरिदिए ठीक त्यसैगरी नियान्त्राकार बजगाईले पनि सोही शैलीमा नेपाली नियान्त्राका नमूनाहरूमा जापानी सन्दर्भका विषयवस्तुहरूलाई समेटेर हाइबुनको प्रयोग गर्दै 'दाइबुचु'लाई प्रतिष्ठापित गरिदिएका छन् । सम्भवत् नेपाली साहित्यमा यो सर्वथा नौलो नियान्त्रा लेखन प्रविधिको रूपमा समावेश भएर आएको देखिएको छ ।

मानवीय जीवनका बैसालु रात, आधुनिक विज्ञानले निर्माण गरेको वैज्ञानिक कलाका उत्कृष्ट प्रयोगले सजाइएका जापानका विभिन्न स्थानहरूको अवलोकन, निरीक्षण तथा आत्मानुभूतिले लेखकीय प्रातीभ आलोकलाई जग्मगाइदिएको छ नै । सुन्दर सन्दर्भ, वस्तु, घटना एवं शिल्प संयोजनले नियान्त्राका वर्णनका विषयहरू रोचक भएर प्रस्तुत भएका समेत देखिन्छन् । सायद यस्ता दृश्यहरूको अवलोकन र अनुभव गर्न सन्तकवि मात्सुओ बासोले पनि पाएनन् । बासोले देखेको तत्कालीन जापानी समाज, संस्कृति, धर्मपरम्परा, विकास, वैज्ञानिक प्रयोग, वातावरण, मानवीय मनोविज्ञान एवं कृतिम तर प्राकृतिकजस्तै बनाइएका दृश्यहरूलाई अनुभव गर्न पनि भ्याएनन् । यसैले नियान्त्राकार बजगाईले आफूले भेटेका वा पाएका थुप्रै सूचनाहरूलाई बासोको तुलनामा नयाँ सन्दर्भ र घटनाहरूको विषयहरूलाई निकै प्रखर ढङ्गले उठाएको देखिन्छ । जुन विषयहरू मात्सु'आबासोको "ओकु-नो होसोमिची" जस्तो हाइबुनको महानतम् अभिलेखहरूमा पनि अभावको विषयगत सन्दर्भहरूको रूपमा रहन गएको स्वत स्पष्ट देखिन्छ ।

यसैले जापानी साहित्यको हाइबुनी कलाविधानको नियान्त्रा लेखन एवं विषयवस्तुगत प्रयोगका हिसाबले बासोको हाँचामा आएको 'दाइबुचु' निकै उच्चकोटीको कलात्मक हाइबुनी लेखन कलाको नेपाली आदर्श नमूनाको रूपमा उदाएको छ ।

आश्चर्यजनक संस्कृतिको वर्णन

मेइजी सम्राटको आत्मदर्शनमा पाइने वास्तविक धार्मिक आनन्द निकै सशक्त देखिन्छ । जापानमा सम्राट मेइजीलाई खुबै मान्ने प्रचलन रहेछ । त्यहाँको मान्यताअनुसार "मेइजीलाई जापानी जनताले अत्यन्त माया गर्दथे (पृ. १३) ।" उनको मृत्युपछि उनलाई खोज्दैहिंड्दा उनको नामको त्यो 'मेइजी जिङ्गु' घनाजङ्गलको बिचमा रहेको स्थान हो । जापानीहरू आफ्ना श्रद्धेय हिमज्यू एवं च्यापज्यू तहका पुर्खा राजाको स्थानमा पुगेर श्रद्धापूर्वक भुक्दारहेछन् । किनभने आधुनिक जापानको समग्र सांस्कृतिक रूपान्तरण र विकासको मर्यादाको पहिचान सहितको व्यवस्थाका अधिष्ठाता तिनै सम्राट मेइजी हुन् भन्ने ऐतिहासिक विषयहरूलाई नियान्त्राकारले निकै रोचक पाराले वर्णन गरेको पाइन्छ । जापानको प्रमुख प्राचीन धर्मको रूपमा रहेको 'सिन्तो' धर्मले मेइजीको आत्मालाई पितृआत्माको रूपमा खुब मान्दोरहेछ । यसको बारेमा नियान्त्राकार निकै बहकिएको देखिन्छ । 'सिन्तो' धर्मअनुसार सूर्य 'अमातेरासु ओमिकामी' सबैभन्दा ठूला प्रेतात्मा हुन् (पृ. १४) । जापानी भाषामा प्रेतात्मालाई 'कामी' भनिएको समेत भेटिन्छ ।

मेइजी शासनकालभन्दा अघि जापानमा सन् १६३३ मा बनाइएको कठोर कानूनले 'बन्ददेश' को नीति लिएको देखिन्छ । सो समयमा कुनै पनि जापानीले देश छोडेर हिंडेमा वा विदेशका कुनै मानिस जापानमा प्रवेश गरेमा 'बन्ददेश'को नीतिअनुसार मृत्युदण्ड दिइने प्रचलन सांस्कृतिक रूपमा मध्यकालमा प्रयोग भएको पाइन्छ (पृ. १९) । यस्तै जापानीहरूको जन्मसंस्कार 'सिन्तो' धर्मअनुसार हुने, विवाहसंस्कार 'क्रिस्चियन' परम्पराअनुसार चल्ने र मृत्युसंस्कार 'बुद्ध' धर्मअनुसार गर्ने त्रिधार्मिक सांस्कृतिक परम्पराको अनौठो समन्वय रहेको समेत देखिन्छ । मानिसको जीवनमा त्रिधार्मिक प्रभाव एवं प्रयोग जापानमा अनौठो परम्पराको रूपमा नभए पनि विश्वका अन्य मुलुकका मानिसहरूका लागि यो विषय अनौठौ लाग्न सक्दछ

। त्यस्तै ओन्सेनमा नाङ्गानाङ्गै गरिने पुरुष तथा महिलाहरूको स्नान पनि कम रोचक विषयवस्तुका रूपमा प्रयोग गरिएको छैन (पृ. ८४) । नियान्त्राकार बजगाईंले यस्तै अनौठा विषयवस्तु एवं प्रसङ्गहरूलाई प्रयोग गरेर नियान्त्रामा कौतूहलताका लागि रोचक एवं आश्चर्यजनक संस्कृतिको विवरणलाई आधार बनाएर नियान्त्रा रचना गरेको देखिन्छ भने हाइबुनको संरचनाको बुनौटका लागि शीर्ष कथनी एवं मङ्गलाचरणका रूपमा आधुनिक हाइकुको संरचना (५-७-५)लाई प्रयोग गरिएको छ । साथै अन्त्यमा पुछार बेहोराको रूपमा पनि सोही हाइकु संरचनाको कला ढाँचालाई अधिकांश नियान्त्राको संरचनामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

अनौठा प्रेमशैलीका प्रतीकहरूको प्रयोग

टोकियोको व्यस्त सहरमा प्रेमाकर्षकका अनौठा प्रयोगहरू भेटिन्छ । टोकियोको भरी बर्बराइरहेको बेला त्यहाँको मायाको प्रतीतरूपी 'छाता जुलुस'को भीडको प्रतीक र विज्ञापनको मायारूपी 'तिघ्रा प्रदर्शनकला' आश्चर्यलाग्दो विषयवस्तुको रूपमा नियान्त्राकारले वर्णन गरेको देखिन्छ । उनकाअनुसार "कामुक स्वरूपकी मिनी स्कर्ट लगाएकी एउटी तरूनी केराको थामजस्तो मोटो र कामुक तिघ्रा तेर्स्यार उभिएकी देखिन्थी (पृ. २९) ।" भने अर्कोतर्फ कामुक स्वरूपाहरू विभिन्न कम्पनीका साधनका रूपमा प्रयोग भएका देखिन्थे । महिलाका तिघ्रा संसारका कुनै पनि पुरुषहरूका लागि मायाको प्राथमिक दृष्टिगोचरको विषय देखिन्थ्यो अनि विज्ञापनको प्रभावकारिताको वस्तुगत साधन । अचम्म, कस्तो विषयलाई महत्त्वदिंदा मानिसको ध्यानमा तानिन्छ भन्ने विषयमा जापानी विभिन्न कम्पनीहरूको सोच अनौठो भएको प्रस्तुती नियान्त्राकारको देखिन्छ । यस्तै जापानमा मानिसहरूले बुढेसकालमा कुकुर र बिरालोलाई अतिमाया गर्ने र त्यस्ता जनावरहरूको अभावमा तिनीहरूको जीवन अपुरो हुने सन्दर्भका विषयवस्तुहरूलाई पनि हाइबुनी शैलीको नियान्त्रा लेखनमा निकै रोचक पाराले प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यी नियान्त्रा संरचनामा पनि माथिउल्लिखित हाइबुनी संरचनाको प्रखर प्रयोग भएकाछन् । नियान्त्राकारले हाइबुनमा प्रयोग भएका हाइकुको भावसंयोजन निकै गहन ढङ्गले गरेको पाइन्छ । जापानीहरूले हाइकुका सन्दर्भमा "संक्षिप्त प्रस्तुती, गहन चिन्तन" भन्ने भनाइ खुब मान्दछन् । यसअनुसार जापानीहरू हाइकुलाई मस्तिष्क तरङ्गित गर्ने एउटा

महत्वपूर्ण कला साधनका रूपमा यसलाई लिन्छन् । नियान्नाकार बजगाईले पनि सो प्राकृतिक प्रेमधर्मलाई ठ्याक्कै नेपाली साहित्यमा नयाँ प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

जापानको 'केराघरे माचुओ'मा प्रयोग भएको बासोको 'भ्यागुतो प्रेम' अचम्मको देखिन्छ । मात्सुओ बसेको स्थानमा बनाइएको प्राचीनकलाको नमूनाको रूपमा रहेको मात्सुओ बासोको बासस्थानमा लगाइएको केरा र भ्यागुतोको प्रतिमूर्तिको रूपमा प्रयोग भएको शिलाले 'माचुओ'को 'प्रकृतिप्रेम' र प्रकृतिको अनुपम उपहारमा रहेको भ्यागुतोले जापानी हाइकु सिर्जनामा बासोलाई पारेको प्रभावका सन्दर्भका अनौठो प्रेमशैलीका विषयवस्तुहरू कम्ती रोचक छैनन् (पृ. ४०) । नियान्नाकार बजगाईले सोकेसमा राखिएको निकै ठूलो आकारको कलात्मक 'हुङ्गे भ्यागुतो'ले बासोको हाइकु लेखनको कलालाई स्मरण गरेको अनुभव गर्दै भ्यागुता र पोखरीलाई विम्ब बनाएर बासोले नै लेखेको प्रशिद्ध एवं उत्कृष्ट हाइकुलाई अनौठो जीव एवं प्राकृतिक जीवन शैलीको अनुपम 'प्रेमप्रतीक'का रूपमा "पुरानो ताल (५ अक्षर), भ्यागुतो उफ्रिदिन्छ (७ अक्षर), जल आवाज (५ अक्षर)" प्रयोग गराएको पाइन्छ (पृ. ४१) । मात्सुओ बासोको उक्त ऐतिहासिक स्थलमा नेपालबाट गएका भ्रमण प्रतिनिधि मण्डलले त्यहाँ पुगेर दशदशवटा हाइकु लेख्न भ्याए र नेपालीहरूको 'हाइकु प्रेम' समेतलाई प्रदर्शित गरेको देखिन्छ । पाँडे सरले आदेश दिएपछि अरू सहभागीहरूले जस्तै नियान्नाकारले पनि लेखेको बासोको बासस्थानको विभिन्न सन्दर्भलाई स्मरण गरेर १० वटा लेखिएका हाइकुहरूलाई पनि नियान्ना लेखनको हाइबुनी कलासौन्दर्यलाई सिंगान प्रयोग गरिएको समेत पाइन्छ (पृ. ४७) । तसर्थ बासोको प्रकृति प्रेमको अनुपम उदाहरणमा आएका सन्दर्भगत आयामहरूका परिदृश्यमा नियान्नाकार बजगाईले हाइबुनी शैलीका माध्यमले विभिन्न प्रेम सन्दर्भका शैलीहरूलाई प्रयोग गरी नियान्नाको बान्कीलाई अनौठो प्रेमशैलीका प्रतीकहरूलाई सजाएर नियान्नाको सिंगारपटार गरेको समेत भेटिन्छ ।

हाइकु, हाइगा र हाइबुनको सैद्धान्तिक विमर्श

सिद्धान्तमा जे जे विषय वा कलासौन्दर्यका आधारमा जापानी हाइकु लेखन प्रणाली एवं त्यस विधाको उपजीव्यताको धरातलसँग संलयित हुँदै बनेका नयाँ उपविधाको बारेमा चर्चा गरिए

पनि नियान्त्राकार बजगाईले आधुनिक जापानी हाइकुको रसास्वादन “सत्र अक्षरको हाइकुलाई सत्र सेकेण्डमा पढ्ने र अर्थ लगाउन जापानीहरूले त्यसको घण्टौं चिन्तन” गर्ने प्रणालीको विकास भइरहेको बारे चर्चा गरिएको पाइन्छ । तर नेपाली परम्परामा भने वर्षौं लगाएर एउटा हाइकु लेख्ने र अर्थलाई खासै महत्वमा नराख्ने नेपाली हाइकु लेखनप्रति नियान्त्राकारले व्यङ्ग्य गरेको समेत देखिन्छ । जापानमा हाइकुहरू बौद्ध स्तुप, मन्दिर, महत्वपूर्ण स्मारक, नदी किनाराका शिला आदिमा लेखेर राख्ने प्रचलन छ । तर नेपालका यस्ता स्थानहरूमा वैदिक मन्त्र, शूक्त एवं उपदेश मात्रै लेख्ने प्रचलन देखिन्छ (पृ. ४९) । तसर्थ यसैबाट बुझिन्छ जापानमा हाइकुको महत्वलाई जापानीहरूले कसरी आत्मसात् गरेका रहेछन् भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

यसै महत्वको शीर्ष उदाहरणलाई मात्सुओ बासोले आफ्नो प्राकृतिक यात्राको क्रममा देखिएका विषय, घटना, प्राकृतिक सौन्दर्य, मनमोहकता एवं वातावरणीय उत्कर्षका गद्य विवरणको कथनीलाई भावुकता एवं भावमय शैलीमा घटनावलीहरूलाई कथ्यै बिच बिचमा सो घटना विवरणको कथनसँग जोडेर हाइकुको सत्र अक्षरे संरचनाको प्रयोग गरेको देखिन्छ । ठीक त्यस्तै गरी नियान्त्राकारले पनि सोही शैलीको गद्य एवं हाइकु संरचनाको प्रयोग गरी त्यसको नेपाली साहित्यमा उदाहरणीय हाइबुन लेखन शैलीलाई उजागर गरिदिएका छन् । “जापानको केराघरे माचुओ” शीर्षकमा उनले हाइकुको ऐतिहासिक स्थलको भ्रमणका क्रममा बासो शैलीको हाइकु परम्पराका बारेमा चर्चा गरेको पाइन्छ भने त्यसबाट उत्पादित हाइबुनको रूपरचनाको स्वरूपमा बासोको “ओकु-नो होसोमिची” नामको हाइबुनी अभिलेखीय जापानी साहित्यको धरोहरलाई महत्व दिई चर्चा गरिएको भेटिन्छ । सम्भवत् नेपाली साहित्यमा ‘दाइबुचु’ले पनि “ओकु-नो होसोमिची”को उपजीव्यताको स्वरूप धारण गरी अभिलेखित भएर आएको अर्थ्याउन सकिन्छ (पृ. ५१) ।

हाइकुबाटै विस्तार भई नयाँ कला सौन्दर्य विधानका रूपमा बनेको एवं मात्सुओबासोबाट नै पछिल्लो चरणमा चित्रकला र हाइकुको मिश्रण गरी तयार गरिने अर्को हाइकुको उपविधाको रूपमा जापानी साहित्यमा प्रयोग हुने ‘चित्र कविता’लाई हाइगा भनिने गरेको बारे सैद्धान्तिक विमर्श नियान्त्राकारले पनि गरेको देखिन्छ (पृ. १६१) । हाइगा, हाइकुकै

एउटा चित्र कविताको हाँगाको रूपमा रहेको नियत्राकारको मत समेत रहेको छ । प्राचीनकालको काष्ठ चित्रकला, रङ एवं मसीको कला सौन्दर्यसँग जोडेर 'शब्द' एवं 'चित्र' को भावमय सिर्जना नै 'हाइगा' हो भन्ने सैद्धान्तिक स्वरूपको विमर्शमा नियत्राकारको दृष्टिगोचर भएको समेत देखिन्छ । 'हाइगा' र 'हाइकु' को रचनाका लागि दुवै कलालाई एकरूपताका दृष्टिले जापानी साहित्यमा मसी र रङको समान प्रयोगात्मक अर्थमा लिइएको देखिन्छ । यसैले सैद्धान्तिक रूपमा नियत्राकारको यी दुवै सैद्धान्तिक सिर्जना विमर्श जापानी 'हाइगा' परम्पराको नजिक रहेर व्याख्या हुनपुगेको समेत प्रष्ट्याइएको छ ।

जापानी साहित्यको सैद्धान्तिक खाकामा रहेको हाइकुलाई भावमय सत्र अक्षरीय संरचना बान्कीका कवितात्मक शैली, हाइबुनलाई भावमय गद्यात्मक यात्रा व्याख्याको सन्दर्भमा हाइकुका लय र संरचनाको प्रयोग एवं हाइगालाई भावमय कवितात्मक हाइकुको संरचनाका धरातलमा चित्रहरूको संरचना एवं वर्णन नै आजको जापानी साहित्यको हाइकु, हाइबुन एवं हाइगा लेखन हो भन्ने शैली एवं मान्यताको व्याख्या उनका नियत्रा लेखनमा समाविष्ट भएको देखिन्छ । यसले 'दाइबुचु'लाई जापानी उत्कृष्ट कलाविधानको आयतनमा संरचित भएको सिर्जनाको रूपमा प्रमाणित गर्न नियत्राकारले ती शीर्षकहरूलाई सन्दर्भबस हाइबुन एवं हाइगाको सैद्धान्तिक विमर्शलाई उठाएर नियत्रामा प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

हाइबुनमा प्रयुक्त हाइकुको आयतन

'दाइबुचु' नियत्रासङ्ग्रहलाई अर्को अर्थमा हाइबुन पनि भनिनुपर्ने हुन्छ । यस हाइबुनी अभिलेखीय सङ्ग्रहमा प्रयुक्त हाइकुको संरचना स्वरूपलाई हेर्दा शीर्षकअनुसार फरकफरक संख्यामा हाइकुको प्रयोग गद्यको आदि, मध्य र अन्त्यमा हाइबुनको दाँचागत शैलीमा प्रयोग भएको देखिन्छ । "सम्राटको आत्ममा दर्शन", "जापानका केराघरे माचुओ", "ओन्सेनमा नाङ्गानाङ्गै", "हाइगाको हाँगा" र "योकोहामाको समुद्र र माचुरी" शीर्षकका नियत्रा लेखनहरूमा हाइबुन संरचनाका लागि चारवटा हाइकुको प्रयोग गरिएको छ । जसलाई प्रारम्भमा एकवटा, मध्यभागमा दुईवटा र पुछारमा एकवटा सत्र अक्षरको हाइकुको प्रयोग गरिएको छ । बिचबिचमा गद्यशैलीमा लेखिएका भाषाका संरचनाहरूका माध्यमबाट प्राप्त

विशिष्ट घटनाहरूलाई वर्णन गरिएको छ । त्यस्तै “टोकियोको भरी” र “युद्धपोतलाई गुलाफ” शीर्षकका नियात्रा लेखनहरूमा हाइबुन संरचनाका लागि आठवटा हाइकुको प्रयोग गरिएको छ । जसलाई प्रारम्भमा एकवटा, मध्यभागमा छवटा र पुछारमा एकवटा सत्र अक्षरको हाइकुको प्रयोग भेटिन्छ । यसका साथै विचविचमा गद्यशैलीमा लेखिएका भाषाका संरचनाहरूका माध्यमबाट प्राप्त विशिष्ट घटना एवं विषयहरूलाई वर्णन गरिएको छ । तर “कामाकुराका बुद्ध” शीर्षकको नियात्रा लेखनमा हाइबुन संरचनाका लागि पाँचवटा हाइकुको मात्र प्रयोग गरिएको छ । यसको प्रारम्भमा एकवटा, मध्यभागमा तीनवटा र पुछारमा एकवटा सत्र अक्षरको हाइकुको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने विचविचमा गद्यशैलीमा लेखिएका भाषाका संरचनाहरूका माध्यमबाट शीर्षकगत घटनाहरूलाई वर्णन गरिएको छ ।

“क्याट क्याफेमा बिरालीसँग आँखा जुद्धा” शीर्षकको नियात्रा लेखनमा हाइबुन संरचना बनाउनका लागि सातवटा हाइकुको संरचनात्मक ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । जसलाई सुरूमा एकवटा, मध्यभागमा पाँचवटा र पुछारमा एकवटा सत्र अक्षरको हाइकुको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने विचविचमा गद्यशैलीमा लेखिएका भाषाका संरचनाहरूका माध्यमबाट शीर्षकगत घटनाहरूलाई वर्णन गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै “लामो यात्रा : लभ होटलमा जात्रा”, “हिरोसिमामा रोएको मन” र “क्योटोको किड्काकुजी” शीर्षकको नियात्रा लेखनमा हाइबुन संरचना बनाउनका लागि छवटा हाइकुको संरचनात्मक ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । जसको प्रारम्भमा एकवटा, मध्यभागमा चारवटा र पुछारमा एकवटा सत्र अक्षरको हाइकुको प्रयोग गरेको देखिन्छ । विचविचमा गद्यशैलीमा लेखिएका भाषाका संरचनाहरूका माध्यमबाट शीर्षकगत घटनाहरूलाई वर्णन गरिएको पनि पाइन्छ ।

अन्त्यमा रहेको “कोनिचिवा जापान ! सायोनारा जापान !!” शीर्षकको नियात्रा लेखन विवरण भए पनि यसको संरचना फरक देखिन्छ । नियात्रा लेखनमा हाइबुन संरचना बनाउनका लागि दुईवटा हाइकुको मात्र संरचनात्मक ढाँचामा प्रयोग गरिएको छ । प्रारम्भका एकवटा र पुछारका एकवटा सत्र अक्षरको हाइकुको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने विच विचमा गद्यशैलीका साथै “सोलमारीको रमभम”, “हाइकु सम्मेलन”, “नेपाली स्कूलको भ्रमण”, “योकोहामाको खारे”, “आरिगातो” एवं “सायोनारा” जस्ता उपशीर्षकहरूका गद्य कथन संरचनाका लागि प्रयोग

गरिएको पाइन्छ । हाइबुन लेखनको संरचनाका लागि चाहिने आधारभूत तहको शिल्प एवं शैलीगत कलाविधानको भरपूर प्रयोग गरी 'दाइबुचु'लाई हाइबुन संकलनको अभिलेखीय आयतनको रूपमा स्थापना गरिएको छ । हाइबुन लेखनको सैद्धान्तिक स्वरूपलाई उन्नत एवं प्रखर बनाउन हिरोसिमामा रोएको मन भन्ने नियानामा त "मलाई मानव फिर्ता देऊ" भन्ने सर्जक साङ्गकिचीको कवितालाई यसरी प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ (पृ. १४०) । यसप्रकारको नियाना लेखन प्रणालीलाई नेपाली नियाना साहित्यमा 'कर्खाटन' भनिन्छ (चालिसे, २०७७, पृ. ३०-३७) ।

*“मेरो बुबा फिर्ता देऊ, मेरी आमा फिर्ता देऊ
मेरो हजुरबुबा फिर्ता देऊ, मेरी हजुरआमा फिर्ता देऊ
मेरा छोरा र छोरी फिर्ता देऊ
म आफैलाई पनि फिर्ता देऊ
मानव जाति फिर्ता देऊ
जबसम्म जीवन रहिरहन्छ, यो जीवन
शान्ति फिर्ता देऊ
त्यो कहिल्यै समाप्त हुने छैन ।”*

हिरोसिमामा भएको मानवसंहारका लागि संसारका कुनचाहिँ मानव रोएको थिएन होला र ? तर पनि नियानाकारले सन्दर्भबस जापानी कविको माथिको कवितांश प्रस्तुत गरेको भएपनि हाइबुन लेखनमा हाइकुको मात्रै हैन, प्रकृति, मानवीयता, जीवनजगत, सौन्दर्य एवं विभिन्न परिवेशको गद्याख्यानात्मक विवरणहरूलाई कथ्यताको माध्यमले संरचित गर्दै सो वर्णनात्मक गद्यमा 'हाइकु'को सट्टामा 'गद्यकविता'को छोटा संरचनाहरूलाई भावुक वर्ण्यतामा मिलाएर यानाको गद्यात्मक वर्णन एवं गद्यकविताको सुन्दर भावमय छोटा अभिव्यक्तिबाट पनि हाइबुनको संरचना निर्माण गर्न सकिनेसम्बन्धी नयाँ विधिको उद्घाटन समेत गरिदिए भन्ने लाग्दछ । तसर्थ जापानी हाइकु, हाइगा एवं हाइबुनका साथै 'गद्याबुन' कलाविधानको संरचना शिल्पलाई समेत नियानाकारले सिर्जना कलाको नयाँ रूपमा सङ्केत गरेको देखिन्छ ।

‘कामाकुरा’ का बुद्धसँग बौद्धदर्शन

नियात्रासङ्ग्रहको ‘दाइबुचु’ नामले न्वारान गरिएको नियात्रा लेखनको अर्को शीर्षक हो “कामाकुराका बुद्ध” । त्यसै कामाकुरामा रहेको अत्यन्त अग्लो एवं ठूलो बुद्धमूर्तिलाई जापानी भाषामा ‘दाइबुचु’ भनिएको छ । तिनतिर पहाडले घेरिएको ‘कामाकुरा’ प्राचीन कालमा राजधानीको रूपमा रहेको सो स्थान भौगोलिक रूपमा कठिन भएका कारण विश्वविजेता वन्न हिंडेका मङ्गोलियन सम्राट चङ्गोज खाँ पनि पराजित भएको इतिहास छ । प्राचीनकालमा सैनिक केन्द्रको रूपमा रहेको ‘कामाकुरा’ जापानको सैनिक शासनको जन्मस्थान हो । कामाकुराको इतिहास कोट्याउँदा प्राचीन कालको त्यहाँको सामुराई योद्धा ‘मिनामोतो नो योरितोमो’ शाही निर्णयबाट नियुक्त सेनापति थिए । नाम मात्रको सम्राट रहने र सेनापतिले शासन चलाउने प्रचलनका कारणले कामाकुराले कैयौं पटक वाह्य हस्तक्षेत्र र प्रहार सहनुपरेको थियो । एकप्रकारले प्राचीनकालमा कामाकुरा आक्रमण एवं प्रहारको निशानीको रूपमा रहेको पाइन्छ ।

जसरी सन् १२९४ ताका थाइल्याण्डको अधिनमा रहेको हालको चियाडमाईमा त्यहाँका तत्कालिन सेना नायक ‘चियाड मोई’ ले थाइल्याण्डको हालको अधिनस्थ भूमिलाई बचाएर थाइल्याण्डको धरोहरका रूपमा सुरक्षा गर्दै तेह्रौं शताब्दीमा भएको भीषण युद्धपछि ‘बुद्ध’ धर्मको प्रचार गरेर युद्धलाई शान्तिमा बदल्दै हालको ‘चियाडमाई’मा शान्तिको शिलान्यास गरेका थिए (चालिसे, २०७५, पृ. ३६) । ठीक त्यसैगरी कामाकुरामा पनि पछिल्लो विभिन्न कालखण्डमा भएको आक्रमण एवं प्रभावका कारण सो स्थानमा तरबार बोकेर बहादुरी देखाउने ‘सामुराई’ जस्ता लोकप्रिय सेनानायक एवं त्यसपछिको युद्धसमन एवं शान्ति स्थापनाका अर्थमा कामाकुरामा स्थापित भएको बौद्धदर्शन एवं बुद्धका विशाल मूर्तिले जापानी सांस्कृतिक इतिहासमा निकै ठूलो महत्व राख्छ । विभिन्न आक्रमणबाट आक्रान्त कामाकुराले शान्तिको श्वास फेर्न संसारको सबैभन्दा ठूलो बुद्धको मूर्ति ठड्याएर ‘अब युद्ध होइन शान्तिको बाटो’ नै ‘मानव कल्याणको बाटो’ हो भनेर संसारलाई सन्देश दिन खोजेको देखिन्छ (पृ. ५८) । नियात्राकारले सो बुद्धको दर्शनको बेला अनुभव गरी लेखेको एउटा हाइकु “मान्छेका भिड, शान्त वातावरण, बुद्ध दर्शन (पृ. ६०)” ले बुद्धको ‘ज्ञान’ र ‘प्रभाव’का बारेमा स्पष्ट गरेको

देखिन्छ । यसै शान्तिको ज्ञान र प्रभावलाई आत्मसात् गर्दै नियान्त्राकारले आफ्नो नियान्त्रासङ्ग्रहको जापानी नाम 'दाइबुचु' अर्थात् नेपालीमा 'ठूलो बुद्धमूर्ति'का रूपमा नियान्त्रासङ्ग्रहलाई जुराएको देखिन्छ । यसैको प्रभावमा परेर विश्वयुद्धमा तहसनहस भएको जापानको इतिहासको विरासतमा शिथिल रहेको युद्ध धमाका "युद्धपोतलाई गुलाफ" शीर्षकको नियान्त्रामा त्यहाँको तत्कालीन सामरिक केन्द्रका युद्धपोतहरू हाल बाँदरै बाँदरको प्रतिमाका रूपमा असरल्ल देखिन्छन् (पृ. ७३) । अनि कामाकुराका बुद्धले हालको जापानी समाजलाई बौद्ध दर्शनको सन्देश प्रभाव गरिरहेको र जापानी समाजको शान्तिको चेतना बुद्धका ज्ञानका ज्योतिमा संलयित हुँदै संसारभर बौद्ध दर्शन फैलिरहेको सन्देश दिन खोजिएको देखिन्छ ।

सांस्कृतिक महिमाको उत्कर्ष

एघारौँ शताब्दीसम्म जापानको राजधानीका रूपमा रहेको 'क्योटो' सहर आफैमा सांस्कृतिक महत्वको सहरको रूपमा रहेको देखिन्छ । जापानको उत्कृष्टकला चेतना एवं वास्तुकला, धर्म, संस्कृति, विचार, साहित्य र दर्शनको अन्तुपम भण्डारको रूपमा रहेको 'क्योटो' सहर युनेस्कोको विश्वसम्पदा सूचीमा रहेको सत्रवटा सम्पदाले भरिएको सहर हो । दुई हजारभन्दा बढी बौद्ध मन्दिर, कलात्मक भवन र मनोरम उपत्यकाका कारण 'क्योटो' सहर जापानमा मात्रै नभई संसारभर नै प्रख्यात रहेको देखिन्छ । प्राचीन कालदेखि नै रेसम कपडा, चिनियाँ माटोको भाँडा, धातुका भाँडाकुँडा, खेलौना उत्पादन गर्ने प्रमुख स्थानको रूपमा प्रशिद्धि कमाएको 'क्योटो' सहरको विशेषता भएपनि 'कान्मु' शासन कालमा शान्तिको नामले पुकारिन्थ्यो (पृ. १४९) र जहाँ बुद्ध त्यहाँ शान्तिको नारा हुन्छ भनेर सांस्कृतिक महिमाको उत्कर्षको रूपमा भल्किरहेको देखिन्छ ।

जापानी भाषामा 'किङ्काकुजी' भनिने 'जेन' बौद्धमार्गीहरूको तीनतले स्वर्णमन्दिर हो । यो मन्दिर सांस्कृतिक हिसाबले त अति नै महत्वको छँदैछ । तथापि संसारबाट यो मन्दिरमा हेर्न आउने पर्यटकका लागि यो मन्दिर दर्शनका लागि मात्र नभई एउटा फोटो सेल्फीसेन्टरको रूपमा पनि विकासहुँदै उन्नत सांस्कृतिक महत्वका साथै विराट शान्ति बोकेको रहेछ । वरिपरिका हरिया डाँडा, सल्लाका रूख एवं तिनका आकारप्रकारले किङ्काकुजीको सौन्दर्य र

सांस्कृतिक महत्वलाई त बढाएकै थियो । स्वर्ग र पृथ्वीको मिलनविन्दु तथा सो पवित्र भूमिमा पाइला टेक्ने जो कोही पनि जीवनमा अद्भूत आनन्दको अनुभूति गर्दथे । सुनको पाताले सजाएर बनाइएको 'जेन' बौद्ध मन्दिरको सांस्कृतिक महिमा जापानमा अत्यन्त उन्नत र सर्वतोमुखी जीवनको उत्कर्षको रूपमा यसलाई हेर्ने गरिन्छ । नियान्त्राकारले यस्ता विशेषता बोकेका महत्वपूर्ण धार्मिक धरोहरको वर्णन कति गरे कति छुटाए त्यो एक ठाउँमा छ । तरपनि जापान, क्योटोको किङ्काकुजीप्रति सांस्कृतिक महिमाको उत्कर्षप्रति नतमस्त बनेको देखिन्छ । हाइकुको भावमय उत्कर्ष र हाइबुनको गद्यात्मक वर्णन अनि हाइगाको चित्रात्मक कवित्व वेदनाहरू तथा क्योटोमा रहेको किङ्काकुजीको दृश्यात्मक सांस्कृतिक भावुकताहरू उनको नियान्त्रासङ्ग्रह पढ्दा उस्तै उस्तै लाग्दछन् ।

“योकोहामाको समुद्र र माचुरी” शीर्षकमा जापानीहरूले अति सम्मान गर्ने सुन्दर सांस्कृतिक महिमाको उत्कर्ष बोकेको सुन्दर एवं प्रसिद्ध पहाडको नाम हो 'माउण्ट फुजी' । वर्षमा लगभग सत्तरी दिन जति मात्रै देखिने सो पहाड वास्तवमा योकोहोमाको कला, संस्कृति र धार्मिक समृद्धको अनुपम उपहारको रूपमा वर्णन गरिएको पाइन्छ (पृ. १८३) । हिन्दुहरूले कैलाश पर्वतलाई भगवान्को रूपमा मानेजस्तै जापानीहरू माउण्ट फुजीलाई अति नै पवित्र मान्दछन् । जापानी मिथक कथामा माउण्ट फुजीलाई पृथ्वी र स्वर्गको प्रवेशद्वारका रूपमा लिंदारहेछन् । त्यसैले स्वर्ग र पृथ्वीको सङ्गम स्थलको रूपमा माउण्ट फुजी जापानीहरूका लागि अति महत्वपूर्ण सांस्कृतिक महत्व राख्ने स्थलको रूपमा देखिन्छ । त्यस्तै धनदेवताका रूपमा लाफिङ बुद्धसम्बन्धी जापानी मान्यता र हिन्दुहरूको धनदेवीको रूपमा रहेको लक्ष्मीमाताको अर्थमा प्रयोग भएको देखिन्छ । धनको सुरक्षा र दाताको रूपमा हिन्दु परम्परामा स्त्रीजातिलाई मान्ने प्रचलन र भोटबर्मेली मूलको परम्परामा रहेको जापान, कोरिया एवं चीनमा धनको सुरक्षा र दाताको रूपमा पुरुषजातिलाई मान्ने प्रचलनले हामीजस्ता कट्टर महिला एवं हिन्दुहरूलाई नयाँ सांस्कृतिक मूल्यको प्रकास छरिदिएको छ । यिनै आधारमा 'दाइबुचु'मा उच्चसांस्कृतिक महिमाको उत्कर्ष पोखिएको पाइन्छ ।

नियान्त्रिका रूपमा हाइबुनको रचना

नियान्त्रिकाकार बजगाईले आफ्नो नियान्त्रिकासङ्ग्रहमा नियान्त्रिका लागि प्रयोग गरिने नियान्त्रिका रूपरचनालाई सामान्यार्थमा प्रयोग गरेको भएपनि जापानी हाइबुन शैलीमा लेखिएकोले विगतमा लेखेको उनको 'युरेशियाको स्पर्श' र 'भाया साक्रा'मा प्रयोग गरिएको नियान्त्रिका निबन्धको रूपरचनात्मक शैलीभन्दा फरक ढङ्गले नियान्त्रिकामा उपलब्ध दृश्य, घटना, परिवेश, सन्दर्भ, नयाँ आविष्कार एवं प्राचीन अर्वाचीन विषयहरूलाई शोधात्मक तथ्यका रूपमा भन्ने प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। वर्ण्य विषयहरूमा प्रस्तुत भएको अतिआकर्षक एवं सरल भाषिक प्रस्तुतीले नियान्त्रिका रूपमा भन्दा पनि हाइबुन दर्जाको कोटिमा प्रखर भएर उन्मुक्ति खोजेको छ।

माथि उल्लेख गरिएभन्ने संरचनाका दृष्टिले सामान्यतया हाइबुनमा "एक वा दुई अनुच्छेद (छोटो अंश) गद्य" र "एक वा दुई अन्तःस्थापित हाइकु" प्रयोग गरेर लेखिन्छ। हाइबुनमा गद्यको अंश सामान्यतया पहिलो र संक्षिप्त रूपमा लेखिएको हुन्छ भने यसमा कुनै दृश्य वा कुनै विशेष क्षणलाई वर्णन गरिएको पनि हुन्छ (hi.wikipedia.org, 2019, p. Haibun)। तर बजगाईका हाइबुनी संरचनाको प्रयोगमा भने सिधै श्रीबेहोराका रूपमा हाइकुको प्रयोग भएको देखिन्छ भने गद्यको प्रयोग त्यसपछि मात्रै प्रयोग भएको पाइन्छ। यस्तै गद्यका एक वा दुई अनुच्छेद (छोटो अंश) को जापानी हाइबुनी संरचना ढाँचालाई नाघेर नयाँढाँचामा गद्यको चालिस अनुच्छेद (छोटो अंश) सम्मको गद्य संरचनालाई प्रयोग गरिएको देखिन्छ। जापानी हाइबुनको सैद्धान्तिक व्याख्यामा यहाँनेर नियान्त्रिकाकार फरक देखिन्छन्। यसकारण हाइबुनको संरचनाको बनोटका लागि हाइकुको गद्यसँग सिधै सम्बन्ध देखिएजस्तो भएपनि यसले गद्यलाई पूर्णरूपमा समाहित गर्नसकेको भने त्यति देखिदैन। यसर्थ यहाँनेर नेपाली साहित्यको गीति कथात्मक शैलीको संरचनामा लेखकको ध्यान आकृष्ट भएको देखिन्छ। नेपाली गीति कथामा पहिला गीतको संरचना र पछि मात्रै गीतले भाकेका कथात्मक विषयलाई गद्यका रूपका व्याख्या प्रस्तुत गर्ने प्रचलन छ। तर हाइबुनुमा नियान्त्रिकाकारले हाइबुनको रूपरचनालाई प्रयोग

गरेको भने पनि यात्रानुभवको सुखमय एवं आनन्द लेखनका रूपमा मात्रै स्वीकार गरिएको पाइन्छ ।

“हाइबुनमा प्रयोग हुने हाइकुमा स्वयंम् संज्ञा, क्रियापद, विशेषण र कर्म टाढा पुगेको हुनुपर्दछ (रोज, २००२, पृ. १६९)।” भन्ने मान्यता रहेको देखिन्छ । तर नियामाकार बजगाईले दाइबुचुमा प्रयोग गरेको हाइकुमा क्रिया पदको अधिक प्रयोग गरेको देखिन्छ । क्रियाका रूपमा ‘कुर्छे (पृ. ५३)’, ‘फुल्यो (पृ. ५३)’, ‘छायो (पृ. ९३)’, ‘बनेछ (पृ. १०७)’, ‘बोल्यो (पृ. १४३)’, ‘हाँस्यो (पृ. १५३)’ एवं ‘हाँस्छन् (पृ. १८७)’ जस्ता पदहरू प्रयोग गरिएको देखिन्छ । अन्जली देवधरले हाइकु मिश्रित हाइबुनमा प्रयोग हुने हाइकुको वर्णित अवस्था वर्तमान काल मात्र हुनसक्दछ भनेर परिभाषित गरेका छन् । तर ‘फुल्यो (पृ. ५३)’, ‘छायो (पृ. ९३)’, ‘बोल्यो (पृ. १४३)’ तथा ‘हाँस्यो (पृ. १५३)’ जस्ता हाइबुनमा प्रयोग भएको हाइकुका क्रियापदले भूतकालको सूचना दिएको देखिन्छ । तसर्थ देवधरका अनुसार नियामाकार बजगाई यहाँनेर हाइबुनमा प्रयोग हुने ‘हाइकु’ लेखनका लागि अलि सावधान हुनुपर्ने समेत देखिन्छ । त्यस्तै जापानी हाइकुको सैद्धान्तिक व्याख्यामा ब्रस रोजको मान्यता पनि यस्तै देखिन्छ भने नियामाकारले पनि ब्रस रोजको मान्यतालाई नाघेको समेत स्पष्ट छ । तसर्थ दाइबुचु रूपरचना एवं शैलीका दृष्टिले सामान्य सैद्धान्तिक हाइबुनको सारमा संरचित भएको भएपनि अझै जापानी हाइबुनी परम्पराको सैद्धान्तिक मान्यताको खरो अर्थमा प्रकट हुन नसकेकोले होला दाइबुचुलाई नियामाकारले हाइबुन सङ्ग्रहको रूपमा नभई नियामासङ्ग्रहको अर्थमा नै प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

निष्कर्ष

नियामाकार कृष्ण बजगाईको ‘युरेसियाको स्पर्श’ र ‘भाया साक्रा’ नामको दुईवटा नियामासङ्ग्रह पछि आएको दाइबुचुले नियामासङ्ग्रहको रूपमा नभई जापानी हाइबुनी कलासिर्जनाको शिल्पविधानलाई प्रयोग गरी नेपाली साहित्यमा प्रथमतः प्रवेश भएको छ । यसले ‘हाइबुन सङ्ग्रह’को रूपमा आफूलाई रूप एवं सारका दृष्टिले प्रमाणित गरेको छ । जापानी साहित्यमा प्रयोग हुने ‘यात्राकथा’ र ‘हाइकु’ को कवितात्मक भावलाई संयोजन गरी तयार गरिएको ‘हाइबुन कला’को यो सिर्जनाले यात्रामा भएको विभिन्न घटना सन्दर्भको आनन्ददायी गद्यात्मक

वर्णनका साथै सान्दर्भिक हाइकुहरूको भावमय प्रस्तुती गरेको छ । जापानी नियान्त्रा लेखनकलाको उत्कृष्ट कलाविधानमा संरचित रहेको यस कृतिले नेपाली साहित्यमा आफ्नो छुट्टै पहिचान बनाएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

चालिसे, विदुर (२०७५), 'पवित्र मार्गलाई नियालिउँदा' *जनमत*, काभ्रे: जनमत प्रकाशन प्रा.लि. ।

चालिसे, विदुर (२०७५), *चियाडमाईको डबली*, काठमाडौं: जनता प्रसारण तथा प्रकाशन लि. ।

चालिसे, विदुर (२०७७), *नियान्त्रामा नौलो आयाम*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

देवधर, अन्जली (... ..). 'लेख' *हाइकु दर्पण*, अंक-८, पृ. ३१-३२ ।

वजगाई, कृष्ण (२०७६), *दाइबुचु*, काठमाडौं : शिखा बुक्स ।

वर्मा, सत्यभूषण (१९७७), *जापानी कविताएँ*, सीमान्त पब्लिकेशन इण्डिया, पृष्ठ २२ ।

Beichman, Janine (2002). Masaoka Shiki : his life and works (1st Cheng & Tsui rev. ed.). Boston: Cheng & Tsui Co. ISBN 0887273645.OCLC49495177

Keene, Donald (1999). *Dawn to the West: A History of Japanese Literature, Volume 4 (Japanese Literature of the Modern Era - Poetry, Drama, Criticism)*, p.233. New York: Columbia University Press.

Keene, Donald (1999). *A History of Japanese Literature: Volume 1*. NY: Columbia University Press, 1999. p98, 164. ISBN 978-0-231-11441-7

Ross, Bruce. (2002). "North American Versions of Haibun and Postmodern American Culture" in Hakutani, Yoshinobu, ed. *Postmodernity and Cross- Culturalism*. ISBN 9780838639085. p169

Shirane, Haruo. (1998). *Traces of Dreams: Landscape, Cultural Memory, and the Poetry of Bashō*. Stanford University Press, ISBN 9780804730990. p212